

Miklós Réka

KAPCSOLÓDÁSOK AZ OLTÁRISZENTSÉG MISZTÉRIUMÁHOZ SCHÄFFER JAKAB GÖDREI KÁNTORKÖNYVÉNEK HALOTTAS ÉNEKEIBEN¹

2017-ben értesültem Franz Metz jóvoltából a bácskai németek helyben összegyűjtött, rendkívüli értékes archívumáról, mely nemkülönben himnológiai anyagot is tartalmaz. Az archívum Apatinban található a Jézus Szíve plébánián. Boris Masić, horvát-sváb származású szenvedélyes gyűjtő gazdája.² Mivel Metznek is jelentős, külföldre menekített archívuma van Münchenben, a számára értékes himnológiai forrásokat hosszabb időre digitalizálás céljából elszállította.³ Néhány hónapja az apatini archívumba vitt a kíváncsiság, lássam, vajon mi maradt a sváb anyagokat gyűjtő kutató után. Az archívumban 2019 augusztusában még kartondobozokban állt a katalogizáltnivaló, az anyag nagyrésze, amelybe betekintést kaptam, egyelőre helységek szerint már csoportosítva van. A dokumentumok arról árulkodnak, hogy Apatinban intenzív (egyház)zenei élet folyt hozzávetőleg a II. világháborúig: német és magyar nyelvű egyházi kórus, valamint világi dalárda működött. (Utána főként már csak magyar). Számos magyar, német és latin nyelvű kottát, kéziratot találtam. A források közül kitért egy kéziratot kántorkönyv, mely sehogy nem illeszkedett a helyi himnológiai anyagba. A belső címlapon ez állt: Messlied (azaz miseénekek). Aláírás: Schäffer Jakob tanító. Gödre. Dátum eredetileg: 94 X 8. Átjavítva: 95 I 8.⁴ (1. kép)

Gödre nem Bácskában van, hanem Baranyában. Német telepesi múlt nyomán a falu lakosságának ma is mintegy 12 százaléka németnek vallja magát. Egyelőre még nem ismert, milyen módon került a kántorkönyv Apatinba.

---

1 Jelen kutatás az MTA támogatásával valósult meg a 2019-es magyarországi és szülőföldi Domus-Ösztöndíj keretén belül.

2 Boris Masić 2019. augusztus 22-én ottjártamkor elmondta, hogy jelenleg a benyújtott pályázatuk elbírálását várják. Terv szerint EU-s forrásból fedeznék az archívum katalogizálását s így leendő munkatársaik fizetését is. Ezúton mondok köszönetet Masić úrnak, hogy a gödrei kántorkönyvet, előadásom témáját, tanulmányozás céljából rendelkezésemre bocsátotta.

3 A már digitálisan hozzáférhető anyag itt elérhető: <http://www.edition-musik-suedost.de/html/musikwissenschaft.html>(hozzáférés: 2019.11.30.)

4 A könyvben a keletkezés nyomán az énekek röpke egy év leforgása alatt, 1894 őszétől 1895 tavaszáig lettek bejegyezve. Bár az iskolaszéki jegyzőkönyv csak 1899-től kezdődően maradt fenn, az általam 1899–1902 között vizsgált időszak bejegyzései nyomán arra lehet következtetni, hogy Schäffer Jakob a másodkántortanítói állást látta el, mégpedig későbbi sorstársaihoz hasonlóan, feltételezett felmondásáig. Pécsi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: PEL.) III. 040. 003.

Schäffer Jakab tanító könyvének a 23. oldaláig csak standard német jozefinista repertoárt⁵ látni. Gyakran megnevezi az író dallamutalásokkor a falu szülöt-tének és híres kántortanítójának, Josef Schobernek (1841–1917) a nevét. Schober termékeny énekszerző volt.⁶ Schäffer Jakab származása nem ismert, sem hogy mi módon, mikor került Gödrére, valamint, ha feltehetőleg el is hagyta később a falut, az mikor történhetett.⁷ Kéziratos kántorkönyve viszont tartalmával igencsak felkeltette érdeklődésemet. Schäffer az énekek végén keltezését hagy, mégpedig magyarul: pl.: „Gödrén, 1894. X/27.” (2. kép)

Schober 1879-ben adatta ki pécsi főpásztori engedéllyel a *Trauerlieder bei Leichenbegängnissen und Requiem* névre hallgató temetési kézikönyvét vidéki tanítók és énekesek számára, majd néhány évvel később Budapesten is.⁸ Az itt közölt jozefinista miseénekek és dallamok a bécsi klasszika hagyományát követik. Harmóniaviláguk is ennek megfelelően túlnyomóan dúr, tercelős technika jellemzi őket.⁹ Schober később megjelent, híres szerzeménye a *Mit frohem Herzen will ich singen* kezdetű Mária-ének, mely a régió katolikus sváb repertoárjának elengedhetetlen darabja lett.¹⁰

A jozefinista énekek fordítása az Osztrák-Magyar Monarchia területén elég gyakori jelenségnek számított. Elég belenézni egy 150 éves magyar énekeskönyvbe vagy ugyanazon könyv későbbi kiadásaiba, hogy nagy eséllyel megtaláljuk benne a még Mária Terézia idejére utaló, *Im arcunkra borulunk* kezdetű miseéneket,¹¹ ami szájhagyomány útján, ha nem is hangról hangra, de különböző variánsaival nagyvonalakban követi a terézianus misekönyv *Wir werfen uns darnieder-jét*.¹² A fordítás viszont visszafelé is működött: Zsasskovszky-Tárkányi Üdvözlégy,

---

5 Terézianus és jozefinista hagyományról bővebben ld. MIKLÓS 2019–1. 178, MIKLÓS 2019-2. szerk. alatt.

6 <http://www.edition-musik-suedost.de/html/schober.html>, (hozzáférés: 2019.11.30.)

7 Gödre jelenleg a sásdi plébániához tartozik. A valamikori plébánia teljes irattárát a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban őrzik. Az 1850–1905 közötti időszakban sem a kötött, sem a szálas iratanyag nem tartalmazza Schäffer Jakab nevét, különböző írásmódok szerint sem. Ez a családnév valószínűleg ritka Gödrén: bár az állományban sem a *historia domus*, sem születési anyakönyv nincs meg, a fennmaradt eskettek anyakönyvében (1821–1893) bár egyszer, 1889-ben előfordul a Schäffer név, a vőlegény ebben az esetben is komlói származásúnak van bejegyezve. PEL.III.040.

8 Az első, pécsi kiadás nem állt rendelkezésemre. Második kiadásnál a Dvorzsák kiadó nem jelzi az évszámot: <http://www.edition-musik-suedost.de/html/schober.html> (hozzáférés: 2019.11.30.)

9 SCHOBER post 1879.

10 SCHOBER 1896. 12.

11 A Katolikus egyházi énektár harmadik, bővített kiadása összesen 17 kottázott miseéneket közöl, az *Im arcunkra borulunk* a negyedik a sorban. TÁRKÁNYI–ZSASSKOVSZKY 1900. 14. Szintúgy megtalálható az Zsasskovszky-féle Énekkönyv összes, általam vizsgált kiadásaiban (2., 9., 11., 12., 14., 16.–18.), keretképp a 2. és 18. kiadást idézem: ZSASSKOVSZKY 1864. 67; ZSASSKOVSZKY 1934. 233. Valamint standard szöveges énekeskönyvek állandó darabja, néhány példa: Őseink buzgósága 1897. 47; *Orgonahangok* 1917. 341. stb.

12 *Terézianus énekkönyv* 1786. 23 (szöveg) és I (dallam).

Oltáriszentség¹³ kezdetű éneke, a *Sei gegrüßt, verhüllter Gott*¹⁴ címszó alatt szintúgy használatban volt a sváb repertoárban.¹⁵

Visszatérve Schäffer könyvére, feltehetjük a kérdést: magyar, vagy német? Vagy mindkettő? Hiába más a német kurzív írás, mint a magyar írott szó, a tinta, kottakép mégis ugyanaz, csakúgy mint az írnok maga, aki szereti csillogtatni különböző kalligráfiáit, ha ideje engedi.

A 25. oldaltól kezdve a mintegy 200 oldalas könyv végéig magyar énekgyűjteményt látunk. Az énekek zömében magyar nyelvű, későjozefinista stílusban íródtak. A dunamenti svábok történelmében 1894-95 a magyarosítás vagy magyarosodás időszakának egyik kisebb szeletének felel meg.¹⁶ Ezért ebben a periódusban a standard magyar nyelvű miseénekekből még óvatos lenne arra következtetni, hogy kizárólag magyar nyelvű gyülekezet használatára készültek.

A 124–162. oldalak között halottas énekeket találunk, melyek különböző alműfajokba csoportosulnak. Vannak miseénekek, búcsúztatók, kesergők vagy siratók. A kántorkönyv sem latin requiemet, sem temetési szertartást nem tartalmaz.

Schäffer Jakab könyvét kézbevéve elsősorban a magyar repertoárra, esetleges fordításokra, a magyar szöveg eredeti német dallamra való alkalmazására voltam kíváncsi. Meglepett, hogy az itt lejegyzett halotti énekek mennyiben különböznek Schober stílusától. Schäffer ezekben az énekekben nem kimondottan a bécsi klaszszika követője. Túlnyomóan moll harmóniavilág, a romantika borúja, magyarnótás ízű fordulatok jellemzik. Ez a magyar repertoár inkább a Mezey Mór-féle 1860-ban lejegyzett temetési és halotti énekekkel mutat rokonságot, melynek kritikai kiadása 2016-ban jelent meg Barna Gábor szerkesztésében.¹⁷

A Schäffer könyvről szóló előadásomban két szempontra térek ki, melyek a kéziratos kántorkönyvek vizsgálatánál elengedhetlennel bizonyulnak. Fontosságukra két példát felhasználva szeretnék rávilágítani.

Schäffer és Mezey: a gyakorlati egyházzenei szempont

Schäffer Jakab kántorkönyve tartalmaz Mezey-akrosztichonos énekeket is, bár arra is akad példa, hogy a vonalrendszer ismeretlen okok miatt (időhiány? bizonytalanság a több meglévő variáns miatt?) végül mégis üresen maradt. Abban az esetben, ha a szöveg teljesen megegyezik az Öreg Mezey János neve alatt fémjelzett válto-

---

13 TÁRKÁNYI-ZSASSKOVSKY 1900, 112.

14 SCHEIERLING 1987, III. 764 sz.

15 A magyar-német illetve német-magyar templomi énekek összeolvadásáról bővebben ld. METZ 2008, 559–564.

16 Az Eszék melletti Kácsfaluból származó Angster József (1834–1918) orgonaeépítő naplójában kitér az iskolában folyó magyarosításra: „Családomban kezdetben minden németül folyt, csak amikor a gyerekek iskolába kerültek, akkor szorították ki a németet, (...) már nem kaptunk németet semmit. Ettől kezdve családunk köreiben a magyar nyelv volt az uralkodó.” „In meiner Familie ging anfangs alles auf deutsch, erst als die Kinder in die Schule kamen, verdrängten sie die deutsche Sprache, (...) wir kamen zu keinem Deutsch mehr. Von dann an war in unserem Familienkreise das Ungarische die vorherrschende Sprache (...).” METZ 2004. III és 1.

17 BARNA 2016.

zattal, az énekek nem képezhetik összehasonlítás tárgyát, mint pl. a *Meg kell halni mindenkinek, a gyászos sír elfedez*¹⁸ ének esetében is.

A fennmaradt dallamok összehasonlításából a kor kántori gyakorlatát figyelembe véve érdekes tanulságok vonhatók le. Itt a következő énekpéldát emelném ki:

1. példa: *Mióta a világ áll, sok temető megtellett*¹⁹

Mióta a világ áll, sok temető megtellett,
Mert a kegyetlen halál, sokakat a földbe tett.
Urakat a szolgálkkal egymás mellé sorba
temet le a porba.

Engedelmet nem adott ifiúnak sem vénnek,
könyörülni nem tudott jajszavain senkinek
Egyforma volt előtte gazdag és a szegény
Helybeli s jövevény.

Zokogó sírására nem nézett a hű férjnek
Nem elájulására az egymást szeretőknek
Ki sorban van azt viszi, legyen apa, anya,
Sírjon bár az árva.

E világ hát nem egyéb, csak cifra nyomorúság,
Ha vígság helyébe lép mindig a szomorúság
Maradj el megvetendő világ hát magadnak
Nem hiszek szavadnak.

Isten, te legjobb Atyám, reád bizom éltemet,
Majd ha eljön a halál, vedd fel hozzád lelkemet
Ott dicső országodban jobb kezedre ültess
Jó Atyám meg ne vess.

A választott példa nem miseájtatossághoz kapcsolódik, hanem egy ötszakaszos gyászének. Az utolsó szakaszban megszűnik az evilági „cifra nyomorúság”, az indirektnek tűnő beszéd is hangsúlyosan direktre vált: a kántor mesélőből most egyes szám első személyben a halott szócsöve lesz, aki holta után rábízza életét, azaz lelkét isteni Atyjára. Az összesereglett gyászolók számára az utolsó szakaszban ez a direkt beszédre való váltás – az idő és a tér lelki és spirituális kontextusában – hatalmas impaktussal bír.

A dallamok egyszerű összehasonlítása helyett érdemes elgondolkozni azon, mit és hogyan hasonlítunk össze, valamint a számunkra elérhető forrás(ok) mennyire megbízható(ak).²⁰ Egy amatőr fordulat, egy téves akkord, hangköz-reláció

---

18 BARNÁ 2016. 114.; SCHÄFFER 1894. 146.

19 BARNÁ 2016. 113.; SCHÄFFER 1894. 151.

20 A Mezey-énekek dallamairól lásd Antal József írását: „Források közt a legbiztosabb a kéziratos családi anyag, de azért az sem, mert a kántorkönyvek nem csak saját művekből készültek. Az 1860-as években, valamint a később, talán a 19. század legvégén készült kéz-

vagy hiányzó akkordsor még nem feltétlenül azt igazolja, hogy a szerző nem tudott harmonizálni (magyarán: nem annyira volt „orgonász”, mint amennyire „éneklész”). Választásom az 1860-as, Mezey Mór-féle kéziratos kántorkönyvre esett, amit Schaffer Jakab 1894-es kántorkönyvével összehasonlítottam. A hangjegyek értékéből, ütemjelzésből ítélve mindkét variáns rubato, azaz kötetlen, szabadon áramló előadásmódot feltételez. A Mezey-könyv dallama első ránézésre hibásnak látszik. Ennek okait próbálom megfejtetni, jómagam is átjátszom párszor és arra a feltételezésre jutok, hogy az a személy, aki a kéziratot 1860-ban rögzítette (vagy esetleg akiről másolták?), valószínűleg a lábával pedálozott, mialatt írt. (3. kép) Jobbkezevel eközben nem tudta a felső szólamokat játszani, hanem feltételezhető időszüke miatt nyomban be is írta azt a kottába mindazt – utólagos ellenőrzési lehetőség nélkül –, amire emlékezett. A hibás hangok vagy láncszerű futamok a vonalrendszer felső részében, azaz a jobb kéz szólamaiban vannak (amiben az írószert tarthatta). A pedál és a balkéz szólamvezetése az adott kontextusban helyesnek mondható. Mivel a kottaképen nem látható utólagos javítás, ez annak lehet a jele, hogy ebből a könyvből ilyen formában ezt az éneket nem játszhatták. A rögzítés tehát esetünkben nem az ének gyakorlati variánsának a megbízható dokumentációja.

Schaffernél ugyanannál az éneknél a vonalrendszer leszűkül, kezdetben a dallamra akasztva megjelenik két hármashangzat, de a továbbiakban lejegyzése vázlatosnak vagy hiányosnak mondható a későbbi tercpárhuzamok ellenére is. (4. kép) Mégis, leszűrhető akár játszás közben is elegendő információ az orgonista számára ebből vázlatból. Abban az esetben, ha orgonakíséretes előadásmódra lett volna igény, kántorunk valószínűleg azonnal, lapról megharmonizálta volna az éneket, amint a hangszerhez ül. Más szempontból nézve, a hiányzó pedálszólam annak is lehet a hordozója, hogy az ének elsődleges előadásmódja eleve orgonakíséret nélkül volt. Feltehetően minden plébánián került néhány jó hangú énekes férfi, aki szokásszerűen temetéseken duettben, tercettben vagy akár kvartettben tudott énekelni.²¹ Ez a dokumentáció tehát ennek a példának a kapcsán hűbben tükrözi a vizsgált egyházzenei gyakorlatot, mint a Mezey-könyvben található éneklejegyzés. Nemkülönben megjegyzendő, hogy azok a részek, melyek az 1860-as Mezey-féle kéziratan a jobb kézben hibásak voltak, Schaffer énekének a második sorában helyesnek mondhatók, sőt, ha elkezdjük játszani együtt Schaffer jobb kezének és Mezey bal kezének a fél-fél vonalrendszerét, nagyjából helyes akkordokat kapunk.

Fentebbi példa a kéziratos kántorkönyvek vizsgálatánál a gyakorlat dokumentációjának elengedhetetlen szempontjára világít rá.

iratos anyag háttér, dallamforrás is tehát. A nyomtatott, 1913-as, kottás Mezey-könyv már nem egészen megbízható (...).” BARNÁ 2009. 469.

21 Használati nyomokról tanúskodnak például Bácsstopolyán azok a notesz méretű, temetési férfikvartett-füzetecskék, amelyeknek a lapjai még az esőcseppek maszatolását is dokumentálták. MIKLÓS 2019. kézirát.

Schäffer és Mezey: szöveginterpretációs szempontok

Schäffer kántorkönyvében nem csak jó zenei érzékét csillogtatja, hanem az énekek döntő többségében a szöveget is hozzáértéssel gondolja és veti papírra. Ebből a szempontból mindenképpen említésre méltónak találtam az alábbi miseéneket. Az összehasonlító táblázat bal hasábjában található a Mezey-féle szöveg, jobbról pedig a Schäffer-verzió, mely feltehetőleg szájhagyományt vagy akár a saját variánsát követi.

2. példa: Áldott magasságbelinek fia

Az ének a 124. oldalon kezdődő Örök nyugodalmat adj miseájtatossági ének-ciklus Benedictus-ra előírt darabja. A Mezey-féle könyvben ugyanazt az éneket a Miatyánknál találjuk:

Mezey 1860, 18. o.	Schäffer 1894, 125. o.
<p>Áldott magasságbelinek fia, ki a kereszten értünk meghalál, s kiöntött szent vérednek általa, egek jutalmira reményt adál. Oh részesítsd szent véred érdemben, kiért imádkozunk e szent misében.</p>	<p>Áldott magasságbelinek fia, ki a kereszten értünk meghala, kiontott szent vérednek ára legyen te szolgál hasznára, óh részesítsd szent véred érdemiben, kiért imádkozunk ezen szent misében.</p>

Ahhoz, hogy a 2-4. sor közötti különbség értelméhez közelebb jussunk, az eucharisztia helyes értelmezését kell összefoglalnunk, hiszen a „kiöntött” és a „kiontott” ebben az esetben nem elírás, hanem két, szakmáját értő kántor hozzányúlása egyazon anyaghoz.

Az eucharisztia helyes értelmezéséhez két út vezet: az eszkatológia és a passióelmélet.²²

Az első út: az eszkatológia értelmében az utolsó vacsora megelőlegezi a majdani, Isten országában vett mennyei vacsorát.

A második, passióelméleti út: Krisztus kenyérre és borra vonatkoztatott szavai szenvedéstörténetére utalnak, mintegy halálára, mely nekünk, bűnösöknek a megváltást hozta el: halála által megváltott minket bűneinktől, melyre a *kiontott szent vérednek ára*, azaz a váltsdágdíj említése is utal.

A kenyértörés a halált szimbolizálja, hiszen a kenyér Krisztus teste s ha kettétörik, meghal. A kehely felett mondott beszéd egyrészt a szövetségre,²³ másrészt a bűnbocsánatra vonatkozik. A szövetség szintén eszkatológiai vonatkozással teli, hiszen a Sinai hegyen tett ígéret beteljesülésére vonatkozik. A régi és az új szövetség nyomán, Krisztus kereszthalála, sokakért *kiontott* vére szorosan kapcsolódik a zsidó Jom Kippur ünnep és az áldozati állat, a kos *kiöntött* vérének

22 MESSNER 2009. 156.

23 Vö. JUNGSMANN 1958. II. 246.

Heiliger Geist (225, 228). Schutzengelfest (o.n.). Tantum ergo (229).
Méretek: h 20,4 cm / sz 26,4 cm / m: 1,6 cm. Fekvő formátum.

Pécsi Egyházmegyei Levéltár:

Fondcsoport: Püspöki Levéltár. Fond: Püspöki Hivatal

Iktatókönyv PEL.I.1.a.2.

Sematizmusok PEL.I.1.f.2.

Pécsi Egyházmegyei Levéltár:

Fondcsoport: Püspöki Levéltár. Fond: Egyházmegyei Tanfelügyelőség

Segédletek PEL.I.3.b.

Pécsi Egyházmegyei Levéltár:

Fondcsoport: Plébániai levéltárak, Gödre

Iskolaszéki jegyzőkönyv PEL.III.040.003.

Eskettek anyakönyve PEL.III.040.

Irodalom

BARNA GÁBOR (szerk.)

2009 *Istent dicsőítő egyházi énekkönyv. Mezey-énekek.* Devotio Hungarorum 13.
MTA-SZTE, Néprajzi Tanszék, Efo, Szeged.

BARNA GÁBOR (szerk.)

2016 *A Mezey-kántorok halotti és temetési énekei. Írta: Mezey Mór mk szentesi éneklész
1860.* A vallási kultúrakutatás könyvei 30. Várostarténeti és néprajzi ta-
nulmányok 11. MTA-SZTE, Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged.

JUNGMANN, Josef Andreas

2004 *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der Römischen Messe.* [A ró-
mai mise. Egy keletkezéstörténeti magyarázat] 4., ergänzte Auflage, I–II.,
Herder Verlag, Wien.

MESSNER, Reinhard

2009 *Einführung in die Liturgiewissenschaft* [Bevezetés a liturgikába], 2. Auflage,
Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn–München–Wien–Zürich.

METZ, Franz (szerk.)

2004 *Josef Angster. Das Tagebuch eines Orgelbauers.* [Angster József. Egy orgona-
építő naplója], Verlag der Donaueschwäbischen Kulturstiftung, München.

METZ, Franz

- 2008 *Das Kirchenlied der Donauschwaben. Eine Dokumentation des Kirchenliedes der deutschen Katholiken Südosteuropas.* [A dunamenti svábok egyházi éneke. Dokumentáció a délkelet-európai német katolikusok egyházi énekéről], Edition Musik Südost, München.

MIKLÓS Réka

- 2019 „Uj dallama és zenéje Pály Lajostól”. A topolyai kéziratos kántorkönyvek áldozási énekei. In: BARNÁ GÁBOR (szerk.) *Eucharisztia és Úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában 1.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 57, A vallási kultúrakutatás könyvei 43. Szeged, 2019. 176–188.
- 2019? A Zsaskovszky-féle Énekkönyv utóélete a bácstopolyai Sarlós Boldogasszony plébániatemplom kéziratos kántorkönyveiben. In: HORVÁTH István (szerk.) *Népi vallásosság és hitélet az Egri egyházmegyében 2.*, Egri Érseki Gyűjtemények Kiadványai, szerk. alatt.
- 2019 *A bácstopolyai Sarlós Boldogasszony plébániatemplom egyházzenei archívuma.* Kézirat.

Orgonahangok

- 1917 *Legteljesebb és legnagyobb énekeskönyv 950 énekkel. A római kath. hívek használatára. Benne foglaltatnak a rendes napi imádságok is, továbbá két mise ájtatosság, gyónási ájtatosság, valamint a keresztuti ájtatosság, a szent olvasó, Jézus szíve ájtatosság és több különféle imák.* MOLNÁR JÓZSEF, MEISERMANN Ignác (szerk.), 13., javított és bővített kiadás. Steinbrener Ker. János és Rupert apostoli római szentszéki kiadók, Budapest – New York.

Őseink buzgósa

- 1897 *...imák- és énekekben, melyeket a régi és újabb magyar nyelv- és zene-emlékekből kiválogatott, megfejtett, négyzólamú vegyes énekkarra írt és a felső és közép-iskolába járó mindkét nembeli római katolikus ifjuság lelki épülésére közrebocsájt* BOGISICH Mihály (szerk.), 2., egyszólamú kiadás, Rózsa Kálmán és neje kiadója, Budapest.

SCHEIERLING, Konrad (szerk.)

- 1987 *Geistlichen Lieder der Deutschen aus Südosteuropa I–VI.* [A délkelet-európai németység vallásos énekei], III. kötet, Esther Gehann Musikverlag, Kludenbach.

SCHOBER Josef

- post 1879 *Trauerlieder bei Leichenbegängnissen und Requiem. Handbuch für Landschullehrer und Sänger.* [Gyászénekek a koporsónál valamint rekviem. Vidéki iskolák és énekesek kézikönyve.] Johann Dvorzsák, Budapest.

SCHOBER Josef

1896 *Zwölf Lieder zu Ehren der seligsten Jungfrau Maria für eine Singstimme mit Orgelbegleitung.* [Tizenkét ének a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére, énekhangra, orgonakísérettel ellátva.] Budapest.

TÁRKÁNYI Béla József, ZSASSKOVSZKY Ferenc és ZSASSKOVSZKY Endre (szerk.)

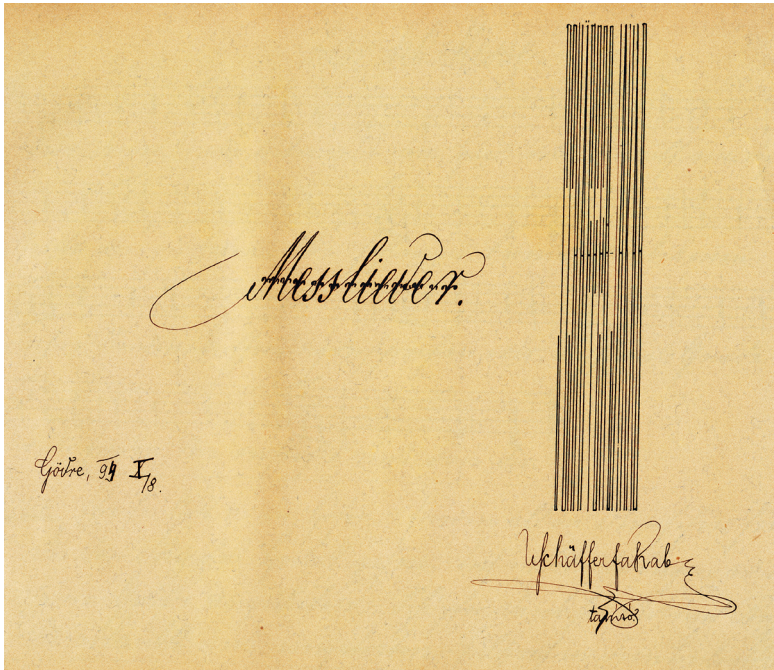
1900 *Katholikus Egyházi Énektár. A bevett közájtatossági énekekből ujjakkal bővítve, a kath. egyházi éneklők s e pályára készülők számára.* 3., bőv. kiadás, Érseki Lyceumi Nyomda, Eger.

„Teréziánus énekeskönyv“ (szerk. nélk.)

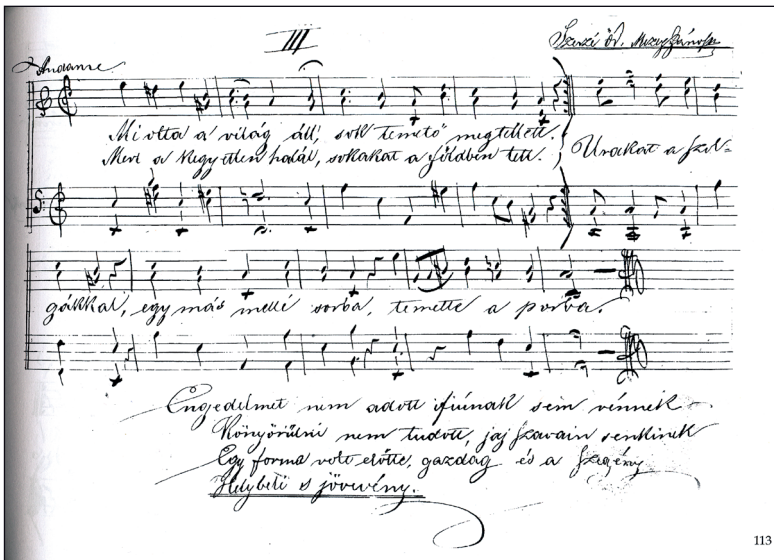
1776 *Katholisches Gesangbuch, auf allerhöchsten Befehl Ihrer k. k. apost. Majestät Marien Theresiens zum Druck befördert,* [Katolikus énekeskönyv, nyomtatva cs. és kir. Ófelsége Mária Terézia legfőbb megbízásából], Verlag der Katechetischen Bibliothek, Wien.

ZSASSKOVSZKY Ferenc és Endre (szerk.)

1859–1934 *Énekkönyv. Magyar és latin egyházi énekek gyűjteménye a kath. tanuló ifjúság számára.* Négyes hangjegyekre téve. 1–18. kiadás, Érseki Lyceumi Nyomda, Eger

1. kép: Schaffer Jakob gödrei tanító kéziratoss kottás kántorkönyve 1894-ből. Belső címlap (Jézus Szíve Plébániai Archívum, Apatin)

2. A német miseénekek utolsó oldala Schaffer kántorkönyvében (Jézus Szíve Plébániai Archívum, Apatin)

